

Kritische Bibliografie

DE TERREUR VAN HET METAFYSISCH DENKEN

Piet Bulteel

Leszek Kolakowski, *Metaphysical Horror*. Oxford. Basil Blackwell, 1988, 122 blz., ISBN 0 631 15959 2.

Leszek Kolakowski, *Horror metaphysicus*. Kampen. Kok-Agora, 1989, 136 blz., ISBN 90 242 7636 5.

De filosoof heeft altijd geprobeerd het reële van het irreele, het ware van het valse en het goede van het slechte te onderscheiden. Dat doet hij nu al meer dan vijftieng eeuwen. En wat heeft dat verwoed denken opgebracht? Elke waarheid wordt betwijfeld, elke rechtvaardiging weerlegd en elke schoonheid overtroffen. Is de filosofie dan gedoemd om te falen? Over welke wijsheid gaat het dan als die niet eenduidig kan zijn? Waar haalt men uiteindelijk de autoriteit vandaan om het gelijk aan zijn kant te krijgen? Waarom stelt men überhaupt nog universele vragen als het antwoord niet dezelfde universaliteit kan verkrijgen? Daarover gaat *Metaphysical Horror* van Leszek Kolakowski.

Deze eeuw is getekend door meerdere verschuivingen in het wijsgerig denken. Sinds Nietzsche is God niet langer meer de ultieme grond van alles. Verdergaand binnen deze denkbeweging besluit Foucault dat uiteindelijk ook de (culturele) mens gestorven is. Daardoor verliest het 'schrage denken', het denken dat de essentie van alles wil blootleggen, haar beide steunpunten. Lees er Heidegger op na en de post-moderne denkers zoals Lyotard en Vattimo. Men kan zich dus afvragen of de wijsbegeerte, en meer bepaald dat klassieke metafysische denken, waarover Kolakowski het heeft, te vergelijken valt met een monarchie. Kan men, zoals men vroeger deed bij de dood van een koning, uitroepen "de metafysica is dood, leve de metafysica"? Of heeft die monarchie elke realiteit verloren binnen het Westers bewustzijn en volgt er een post-moderne republiek? Kolakowski's jongste boek is een manifest ter verdediging van die metafysische traditie.

Metafysica

Kolakowski is bijzonder vaag in zijn definitie van metafysica. Hij definieert ze als "de nooit te stillen liefde voor wijsheid" (p. 9) en later bij de verwijzing naar Spinoza als "het zoeken naar het zich-zelf grondende zijn" (p. 75).

Dat die liefde nooit te stillen valt, volgt niet alleen uit de eigenheid van de begeerte, maar ook uit het feit dat de realiteit zich nooit volledig laat kennen. De geschiedenis van de gebeurtenissen of de kosmische evolutie rondom mij eindigt niet in het moment waarop ik ze bevroeg. Er blijft altijd een niet opgeloste rest. Deze ultieme vreemdheid, het uiteindelijke 'verschil', is de blijvende voedingsbodem voor het onvermoeibare denken.

Het zichzelf-grondende-zijn vormt het niet ervaarbare, maar logisch noodzakelijke sluitstuk van wat men het lineair-causaal denken is gaan noemen. De verschillende voorvallen rondom mij zijn maar te verklaren door andere aanwijsbare voorvallen en zo uiteindelijk door iets dat oorzaak moet zijn van alles. Dat ultieme principe noemen sommigen God, het Absolute, de oergeest. Hierop zijn vele traditionele theorieën binnen het meta-fysische denken gebaseerd. De huidige filosofieën stellen zich terecht de vraag of men een realiteit buiten het denken mag aannemen die aan deze logische noodzaak beantwoordt. Kolakowski noemt dit de onoverkoombaarheid van de epistemologische cirkel. "Onze taal, wat ze ook benadrukt en betwijfelt, is niet in staat de werkelijkheid anders te benaderen dan via (de wetmatigheden van) de perceptie, verbeelding en logica" (p. 9).

Alles wat ik over de werkelijkheid weet, gehoorzaamt aan de logica van mijn talig kennen en niet aan die van de niet-talige realiteit. De pre-socratische filosoof Democritus beweert reeds dat er "in waarheid niets anders is dan atomen en leegte". Omwille van die onoverwinbare breuk tussen ervaring en realiteit menen de Pythagoreeërs de voorrang te moeten verlenen aan de mathematica. Het enige axioma dat men aanneemt is dat de realiteit volgens de wetmatigheden van het mathematisch denken evolueert. Het logische denken, dat men hanteert bij het oplossen van dagelijkse problemen, ondersteunt een dergelijke veronderstelling.

Bestaat er dan een realiteit die beantwoordt aan het mathematische symbool van 'oneindigheid'? Kolakowski geeft toe dat het concept waarschijnlijk aan de arithmetische en geometrische beschouwingen ontleend werd, maar hij beweert dat het daartoe niet te herleiden is. Het is ook een pragmatisch onderscheid. Ons denken werkt in dualiteiten. Mijn ervaring is maar tenvolle wat ze is, omdat het eindige vergeleken wordt met het oneindige. Mijn ervaring is dus maar zinvol wanneer haar opponent ook reëel is. Die logische noodzaak is de (cognitieve) bron van blijvende metafysische bezorgdheid, ook al hebben onze universele vragen geen universeel antwoord.

De metafysische verschrikking

De metafysische verschrikking bestaat hierin : "Wanneer niets werkelijk bestaat, dan alleen voor het absolute, dan is het absolute niets; wanneer niets waarlijk bestaat dan alleen mezelf, dan ben ik niets" (p. 21). De rest van Kolakowski's verhaal is een uit-een-leggen van deze gebalde definitie; eerst door het cartesiaans cogito in te schakelen, later door verschillende opvattingen van het 'Absolute' en het 'niets' te ontleden, om zo uiteindelijk tot een hermeneutisch antwoord te komen op de vraag waarom mensen een metafysische bezorgdheid blijven behouden.

Descartes' uitgangspunt 'ik denk dus ik besta' is geen cognitief gegeven. Het feit van mijn denken biedt geen inhoudelijke bepaling van God of de realiteit. Op zich beschouwd, los van elke ervaring, is mijn denken puur formeel. Maar via de existentiële filosofie van Kierkegaard en Jaspers en met verwijzingen naar Husserl en Merleau-Ponty komt Kolakowski tot het inzicht dat Descartes' vertrekpunt refereert naar een intuïtieve zekerheid. Ik ben handelend bezig dus ik ben. Elke uitspraak wordt bepaald door historische taalregels, door communicatiepatronen die kunnen variëren, maar het intuïtief aanvoelen van zichzelf is onreducieerbaar en alomtegenwoordig. "Onuitspreekbaar en onmededeelbaar, niet conceptualiseerbaar kan het cogito als een niets worden beschouwd" (p. 68). Maar in deze ongenaakbare positie blijft het ons fundamenteel bepalen.

Zo verkrijgt Kolakowski een quasi-absoluut uitgangspunt waaraan niemand kan ontkomen. Men is gedoemd te bestaan. Dit 'structureel onontkoombaar feit' is één van de redenen waarom mensen zich metafysische vragen zullen blijven stellen. Door hun eigen metafysische realiteit, dit wil zeggen doordat zij niet tenvolle opgaan in hun eigen denkbeweging, is het verlangen naar waarheid de tweede natuur van de mens.

Uit dit alles besluit Kolakowski het volgende : "Eens de vraag naar het ware en reële is aanvaard als een structureel deel van de cultuur of de menselijke geest (die in dualiteiten denkt) kan ze enkel bevredigd worden met het 'Absolute'" (p. 33). Maar juist dat Absolute werd door de geschiedenis van het denken buiten spel gezet. Door de christelijke traditie wordt het Absolute aan het goddelijke verbonden, waardoor het metafysisch in de zin van transcendent wordt. "Het Absolute dat verondersteld werd de act van de existentie te verklaren, is gereduceerd, als resultaat van zijn eigen perfectie, tot niet-bestaan en verzinkt in irrelevantie" (p. 46). Daarom ziet Kolakowski heil in de herwaardering van het cogito om het Absolute weer in onze ervaring te ontsluiten. "Het cogito moet opnieuw communiceren, voeling krijgen. Het zélf moet een ontologische autonome entiteit zijn, die actueel gemaakt wordt door communicatie met het goede en het slechte" (p. 98). Er is geen toegang tot het Absolute via de kennis, en het intuïtieve aanvoelen van het cogito geeft geen inhoud. Daarom besluit Kolakowski dat metafysisch inzicht uit een manier van leven ontstaat. Een nieuwe taal in de metafysica is een zaak van geestelijke

inkeer, en hij gaat zover te beweren dat het geloof het begrijpen (al dan niet noodzakelijk) voorafgaat.

Het Absolute en de intuïtieve zekerheid van het cogito zijn de manifestaties van een spirituele realiteit buiten mijn denken. De vragende mens, de mens die niet anders kan dan zich vragen stellen, is voor Kolakowski het bewijs dat er zo iets is als Geest, een zichzelf grondende realiteit. Het verschrikkelijke bestaat hierin dat het vooronderstelde zelf niet tot het onderzoekende vragen behoort. Voor wie niet zo 'ghost-minded' is moet een dergelijke verschrikking eerder op een permanente terreur lijken.

De terreur van het metafysisch denken

Kolakowski's denken is overvloedig ingebouwd in de historische denkbewegingen van de Westerse filosofie. Hij is zonder twijfel een erudiet man maar hierin ook selectief. Het voor-conceptuele begrijpen van het cogito brengt hij slechts zijdelings in verband met Heideggers' 'Befindlichkeit'. Dit is niet zozeer omdat Heideggers Daseinsanalyse een puur ontologische aangelegenheid zou zijn, en dus niet zozeer past in Kolakowski's existentiële bevraging, maar eerder omdat Heideggers denken in *Sein und Zeit* een poging is het klassieke metafysische denken te overstijgen. Deze weg kan of wil Kolakowski niet bewandelen. Wanneer men een intuïtieve zekerheid aanwendt in een wijsgerige gedachtengang, dan moet men die op een of andere manier ontologisch vertalen. Heideggers analyse mag gerust beschouwd worden als een hedendaagse verwoording van die pre-conceptuele ervaring. Men kan dus aannemen dat de ontdekking van het intuïtieve cogito niet noodzakelijk moet leiden naar een bevestiging van de metafysische gedachtengang. Ze kan er ook een ondermijning van zijn.

De grote emancipatievertelling van de Verlichting, die de teleologische structuur van de metafysica gestalte geeft, is meer dan ooit verdacht geworden. Het is niet zo zeker of de evolutie van de werkelijkheid en ons denken naar meer vrijheid leiden, naar meer inzicht en een beter leven. Teveel gebeurtenissen spreken die overtuiging tegen. Het 'proletariaat' wordt nog steeds gefnuikt (men denke aan de Praagse lente en de Poolse opstanden), de bureaucratie heeft de mens meer dan ooit in haar macht, de vervuiling wordt als het ware een 'tweede natuur' van deze aarde. Voor ons is het moderne denken een hardnekkig herhalen van bekende inzichten, gebaseerd op telkens dezelfde vooronderstellingen. Maar steeds meer gebeurtenissen uit de geschiedenis lijken buiten dit denken te vallen. Ons handelen, geleid door het lineair-causaal denken, en telkens gedreven naar een ander doel, lijkt ons niet 'wezenlijker' dan dat van een roofdier dat een prooi najaagt om daarna de volgende jacht af te wachten.

Tenslotte kan men zich afvragen in welke mate het Absolute en het Intuïtieve aanvoelen nog wijsgerige entiteiten zijn. De metafysica situeren tussen

die twee open ruimten noem ik 'het alchemistisch standpunt' : Men laat uitschijnen dat de vooronderstellingen gededuceerd worden uit het gegevene, terwijl ze er uiteindelijk van buitenaf moeten worden bijgevoegd. Een dergelijke verwarring leidt vaak naar een dogmatisch denken.

Wat blijft er dan nog over van dat oude denken ? Wat heeft Kolakowski te verdedigen of te verliezen ? Wat is er zo verdedigbaar in die 'monarchie' ? Getuigen de metafysici - de albino's van het denken noemt Nietzsche ze - niet van een alchemistisch verlangen om in een deeltje het geheel te zien; om uit de materie de geest te distilleren ? Wat is er zo bedroevend aan zo een denken ? Het tot de wanhoop toe verdedigen van metafysische illusies ? Het verlangen van de mens naar iets dat niet 'panta rei' is ? Het niet willen aanvaarden dat de mens in het diepst van zijn gedachten hoogstens 'een verheven' mens kan zijn ?

Over welke terreur gaat het ? Die van de oude illusies die te lang het denken hebben bepaald ? Of de terreur die ontstaat uit de blijvende, dwingende plicht rechtvaardig te handelen, in waarachtigheid te leven en het mooie te bewonderen ook al zijn die richtinggevende ideeën niet van het Absolute maar van de twistzieke rede ?

Het boek *Metaphysical Horror* kan bij sommigen door zijn titel valse verwachtingen oproepen. Het is zeker geen weerlegging van het totalitaire karakter van het moderne denken sinds de Verlichting, integendeel. Kolakowski legitimeert die dwang. Het gaat bij Kolakowski om de terreur van het onoverkomelijke en om het onoverkomelijke van de terreur van het denken.

De metafysica is dood ! Leve de metafysica !